

8. Фольклористика

Гончарук В. А.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури,
українознавства та методик їх навчання,

Тверда О. О.

магістрантка II курсу, 257-м групи
факультету української філології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ПЕРСОНАЖІВ «НИЖЧОЇ МІФОЛОГІЇ», ЯКІ ВИКЛИКАЮТЬ У НИХ БЕЗСОННЯ

Коло демонологічних уявлень складає найважливіший змістовний стрижень всієї традиційної культури, оскільки в демонологічних текстах (і відповідних ментальних стереотипах) зберігаються найбільш значущі з міфологічної точки зору і надзвичайно стійкі елементи архаїчної етнокультурної інформації. Український фольклор у цілому, як і весь слов'янський фольклор загалом, не зберіг реально зафіксованих (у писемній традиції) дохристиянських міфів про верховних божеств або героїв-першопредків, тому єдиним (насправді масовим і надійним) джерелом для реконструкції персонажів міфологічної системи, в якій немовби відобразились сліди давнього світогляду слов'ян, залишається тільки так звана «нижча міфологія», тобто комплекс уявлень про демонів, духів, про нечисту силу та людей, наділених надприродними властивостями.

Аналізуючи дослідження різних галузей народної культури можна зробити висновок, що демонологічні повір'я пронизують майже всі сторони життя традиційного суспільства і активно проявляють себе в багатьох фольклорних, ритуально-комунікативних і мовних жанрах. Вони є невід'ємною частиною сімейних, календарних і господарчо-побутових обрядів; тісно пов'язані з уявленнями про час і простір, про явища природи, про тваринний та рослинний

світ, про причини виникнення хвороб та епідемій; знаходять своє відображення в уявленнях про долю людини, її вдачу та психічне здоров'я.

Інтерес до народної демонології з'явився і зберігався ще з перших кроків розвитку фольклористики як науки, продовжувався в другій половині XIX століття і продовжується у наш час. На перших етапах розвитку неможливо відокремити дослідження власне української демонології від досліджень загальнослов'янських. Зацікавлення народною демологією проявлялось як у сфері збиральницької діяльності та в публікаціях експедиційних матеріалів, так і в перших спробах включення цих відомостей у міфологічні дослідження та в наукові розвідки про слов'янські старожитності (О. Потебня, В. Даль, С. Максимов, О. Афанасьєв та інші). Цінною з означеної проблеми вважаємо працю «Українці: народні вірування, повір'я, демонологія» за редакцією А. Пономарьова [4], де містяться наукові розвідки дослідників українських демонологічних уявлень: А. Пономарьова, Хр. Ящуржинського, В. Милорадовича, В. Гнатюка та інших.

Демонологічні персонажі існують в уяві людини традиційного суспільства тільки тоді, коли, на її думку, вони мають із нею певну взаємодію, зв'язок, певним чином впливають на розвиток подій, на певні стани людини, на її самопочуття тощо. Найбільший вплив окремі представники української демонології здійснювали на дітей, особливо на новонароджених, маленьких за віком, яких у народі вважали найбільш вразливими та незахищеними. Тому дорослі (батьки, старші члени родини й інші) намагалися у певний спосіб захистити таких діток від негативного впливу цих духів.

Згідно з повір'ями, причиною поганого сну дитини були персонажі «нижчої міфології», переважно жіночі міфологічні істоти: Нічниці, Плакси, Крикси. У багатьох локальних віруваннях майже не розрізняються назви безсоння (як поганого сну) та її персоніфікованого образу. Матері оберігали своїх дітей від Нічниць і Змор, які нібито лякали і щипали вночі дітей, не даючи їм спати. Також широко розповсюдженими в українців були повір'я, що неспокій дитини викликається духом, який вселяється в дитину.

Знешкодження духів, які насилали на немовлят безсоння і нічний плач, здійснювалось як прийомами задобрювання, так і погрозами, відлякуванням та спробами прямого вигнання. В якості відлякуючих, захисних засобів використовувалися металеві предмети й інші предмети – обереги (ті, якими замітають або вичісують – віник, помело, пруті від мітел, гребінь, різноманітні щітки; предмети пічного посуду, атрибути християнства тощо) [4, с. 99].

Та найефективнішим способом захисту немовляти вважалася спеціальна вербальна поведінка людини, тобто виголошення нею магічних формул, що відганяють шкідливі сили. Характерною особливістю замовлянь цього типу є їх яскраво виражене комунікативне маркування: включення в них формул вокативів, закликів, питань, діалогів, наказів, договорів, погроз, проклять тощо. Аналізуючи ці особливості замовлянь, можна, з одного боку, встановити групу міфічних адресатів, згаданих у текстах, а з іншої – визначити основні моделі взаємин людини з ними [3]. Наприклад, вокативні формули дозволяють виявити різні за складом персонажні ряди: той, хто замовляє або напряду звертається до духів-витуватців безсоння, або кличе на допомогу міфічних персонажів-посередників, що здатнівилікувати від нічного плачу.

Більша частина адресатів замовлянь співпадає з персонажами повір'їв, які насилають безсоння (у вокативних формулах згадуються нічниці, нічниці-сестриці, крикси-плакси, лісові діди тощо). Інші групу вокативів складають звертання до явищ природи (до зорі, ранку), до дерев або тварин (до курей, півнів, до лісових звірів), а також до християнських персонажів (до святих, Божої Матері), які виступають в замовляннях персонажами-помічниками [2, с. 198].

Різним типам адресатів відповідають різні мотиви замовлянь. Так, звертання до духів-шкідників найчастіше поєднуються з мотивами «відгону», представленими у вигляді наступних імперативів: «йди геть», «втікай», «перестань ходити», «сюди не йди», «немовлятко не буди», «з дитиною не грай» тощо, або із закликами, звернутими до них «піти далеко, де вітер не віє, де сонце не світить», «на моря, на гори, на ліси». Варіантною формою «відгону» може виступати мотив заманювання міфологічних персонажів у віддалений світ, де їх нібито чекає багате частування, весільний бенкет, щедрі подарунки. Тільки з

першою групою персонажів-шкідників пов'язані формули погроз і проклять, включені в тексти замовлянь, тоді як інша група персонажів-посередників співвідноситься з мотивами, які містять прохання забрати безсоння в немовляти і віднести його далеко, заклики допомогти вигнати нічний плач і поганий сон. Яскравою особливістю текстів цього типу є широко відомий в українському фольклорі мотив «обміну» безсоння на сон, неспокійного плачу на нічний спокій, частування, призначеного помічнику (наприклад, птахам, півням та курям пропонується зазвичай хліб-сіль), в обмін на спокій дитини. Подібна сюжетна модель «обміну» могла реалізуватись в замовлянні у вигляді мотивів, що містять пропозицію з боку людини вступити в родинні стосунки з міфологічним персонажем: посвататись із ним чи його дитиною, побрататися, вступити в кумівство тощо [1, с. 112–130].

Отже, негативний вплив на дітей найчастіше здійснювали такі жіночі міфологічні істоти, як Нічниці, Плакси, Крикси, Змори та ін., яких дорослі намагалися відігнати, щоб заспокоїти й приспати малечу. Від негативних міфологічних персонажів люди намагалися захистити своїх дітей різними способами: відлякуванням, наказами, договорами, погрозами або ж виголошенням різних магічних формул – замовлянь. Після використання вказаних способів захисту ці істоти відступали від дитини. Аналогічні вірування зберігаються в українців і в наш час, відтак здійснене дослідження має, крім теоретичного, й неабияке практичне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян». М.: «Индрик», 2000. 432 с.
2. Милорадович В. П. Заметки о малорусской демонологии // Киевская старина. 1899. Т. 66. № 8. С. 196–209; № 9. С. 379–400. 1901. Т. 72. – № 2. – С. 217–233.
3. Померанцева Э. В. Мифологические персонажи в русском фольклоре. М.: Наука, 1975. 194 с.
4. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упоряд. А. П. Пономарьова. 2-е вид. К.: Либідь, 1992. – 638 с.